

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ  
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6  
Кафедра соціології та психології*

**ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ**

З навчальної дисципліни «Психологія девіантної поведінки»  
обов'язкових компонент  
освітньої програми другого (магістерського) рівня вищої освіти

**053 Психологія (практична психологія)**

**Тема №9. Превенція та інтервенція поведінки, що відхиляється**

**Харків 2023**

**ЗАТВЕРДЖЕНО**

Науково-методичною радою  
Харківського національного  
університету внутрішніх справ  
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

**СХВАЛЕНО**

Вченою радою факультету № 6  
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

**ПОГОДЖЕНО**

Секцією Науково-методичної ради  
ХНУВС з гуманітарних та соціально-  
економічних дисциплін  
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології – Протокол №8 від 15.08.2023

**Розробники:**

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,  
доцент Шиліна А. А.

**Рецензенти:**

1. Начальник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, підполковник Колесніченко О.С.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Чепіга Л.П.

### План лекції:

1. Профілактика відхиляючої поведінки.
2. Психологічна інтервенція відхиляючої поведінки особистості.
3. Стратегії соціально-психологічного впливу при різних формах девіантної поведінки.

### Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

#### Основна:

1. Врачинська Н. Ф., Булгакова О. М. Профілактика агресивної поведінки підлітків. Практична психологія та соціальна робота. 2012. № 12. С. 38- 41
2. Карпенко В., Миколайчук М., Войтенко В., Мединська Ю. Сучасний стан психічного здоров'я студентської молоді: емоційна, міжособистісна та рольова сфери. Практична психологія та соціальна робота. 2012. № 11. С. 2-8
3. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. Ч. II. Практична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 193 с.
4. Кошова І. В., Кресан О. Д. Психологія девіантної поведінки: Навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.
5. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища: Монографія / за ред.. Н.Ю. Максимової. К.: Педагогічна думка, 2015. 254 с.
6. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
7. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
8. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
9. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
10. Пошукова система WorldWideScience.org <https://worldwidescience.org/>

### Текст лекції.

#### 1. Профілактика відхиляючої поведінки.

Профілактика поведінки, що відхиляється передбачає систему загальних і спеціальних заходів на різних рівнях соціальної організації: загальнодержавному, правовому, громадському, економічному, медико-санітарному, педагогічному, соціально-психологічному. Умовами успішної профілактичної роботи вважають її комплексність, послідовність, диференційованість, своєчасність. Об'єктом профілактичної роботи є, перш за все, підлітки та молодь.

ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я) пропонує виділяти первинну, вторинну і третинну профілактику.

Первинна профілактика спрямована на усунення несприятливих факторів, що викликають певне явище, а також на підвищення стійкості

особистості до впливу цих факторів. Первинна профілактика може широко проводитися серед підлітків. Вторинна профілактика - це раннє виявлення та реабілітація нервово - психічних порушень і робота з групою ризику», наприклад підлітками, що мають виражену схильність до формування відхиляється без прояву такого в даний час. Третинна профілактика - це лікування нервово - психічних розладів, що супроводжуються порушеннями поведінки (попередження рецидивів у осіб з уже сформованим девіантною поведінкою). Психопрофілактична робота найбільш ефективна у формі впливу на умови і причини, що викликають девіантну поведінку на ранніх етапах появи проблем.

Є. Змановська виділяє наступні форми психопрофілактичної роботи:

1. Організація соціального середовища. В її основі лежать уявлення про детермінацію, вплив навколишнього середовища на формування девіацій.

2. Інформування (лекції, бесіди, розповсюдження спеціальної літератури чи відео- і телефільмів). Так, бесіди з попередження наркозалежного поведінки повинні проводитися не пізніше 14 років. Вони не повинні містити докладного опису наркотиків і ефектів, ними вироблених. Такі бесіди доцільно направляти на обговорення наслідків девіантної поведінки і способів утримання від нього, на вироблення активної особистісної позиції.

3. Активне соціальне навчання соціально - важливих навичок (групові тренінги). В даний час поширені такі форми:

а) тренінг резистентності (стійкості) до негативного соціального впливу. У ході тренінгу змінюються установки на девіантну поведінку, формуються навички розпізнавання рекламних стратегій, розвивається здатність говорити «ні» у разі тиску однолітків, дається інформація про можливий негативний вплив батьків та інших дорослих (наприклад, вживають алкоголь) і т.д.;

б) тренінг асертивності або афективно-ціннісного навчання. Заснований на представленні, що девіантна поведінка безпосередньо пов'язана з емоційними порушеннями. Для попередження даної проблеми підлітків навчають розпізнавати емоції, висловлювати їх прийнятним чином і продуктивно справлятися зі стресом;

в) тренінг формування життєвих навичок. Перш за все, це вміння спілкуватися, підтримувати дружню зв'язку і конструктивно вирішувати конфлікти в міжособистісних відносинах, здатність приймати на себе відповідальність, ставити цілі, відстоювати свою позицію і інтереси, навички самоконтролю, впевненої поведінки, зміни себе і навколишньої ситуації.

4. Організація діяльності, альтернативної девіантної поведінки. Ця форма роботи пов'язана з уявленнями про замісний ефект девіантної поведінки. Наприклад, адикція може грати важливу роль в особистісній динаміці - підвищення самооцінки або інтеграція в референтну середу. Передбачається, що люди використовують психоактивні речовини, що

поліпшують настрій, до тих пір, поки не отримають взамін щось краще. Альтернативними формами активності визнані: пізнання (подорожі), випробування себе (походи в гори, спорт з ризиком), значуще спілкування, любов, творчість, діяльність (у тому числі професійна, релігійно - духовна, благодійна).

5. Організація здорового способу життя. Вона виходить з уявлень про особисту відповідальність за здоров'я, гармонію з навколишнім світом і своїм організмом.

6. Активізація особистісних ресурсів . Активні заняття підлітків спортом, їх творче самовираження, участь в групах спілкування та особистісного зростання.

7. Мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки. Дана форма роботи використовується у випадках вже сформованого відхилення. Вона спрямована на профілактику рецидивів або їх негативних наслідків. Наприклад, наркозалежні підлітки можуть отримувати своєчасну медичну допомогу, а також необхідні знання з супутнім захворюванням та їх лікування .

За способом організації роботи виділяють такі форми психопрофілактики: індивідуальна, сімейна, групова робота. З метою попередження відхилення використовуються різні соціально - психологічні методи. Серед провідних методів психопрофілактичної роботи : інформування, групові дискусії , тренінгові вправи, рольові ігри, моделювання ефективного соціального поведінки, психотерапевтичні методики.

Залежно від використовуваних методів психопрофілактична робота може здійснюватися у формі тренінгів, освітніх програм ( наприклад , шкільного спецкурсу), психологічного консультування , кризової допомоги (телефон довіри ) , а також психотерапії пограничних станів і нервово - психічних розладів.

Принципи психопрофілактичної роботи:

- Комплексність (організація впливу на різних рівнях соціального простору, сім'ї та особистості);
- Адресність (облік вікових , статевих і соціальних характеристик);
- Масовість ( пріоритет групових форм роботи);
- Позитивність інформації;
- Мінімізація негативних наслідків;
- Особиста зацікавленість і відповідальність учасників;
- Максимальна активність особистості;
- Спрямованість у майбутнє (оцінка наслідків поведінки, актуалізація позитивних цінностей і цілей, планування майбутнього без девіантної поведінки).

## **2. Психологічна інтервенція відхиляючої поведінки особистості.**

Психологічна інтервенція - це психологічне втручання в особистісний простір для стимулювання позитивних змін. Відмінною особливістю психологічної інтервенції є бажання змін з боку самої особистості, її готовність до співпраці з психологом.

Ведучими методами психологічної інтервенції є психотерапія, психологічне консультування, психологічний тренінг, організація терапевтичного середовища.

Найбільш популярною формою психологічної роботи з особистістю є консультування в поєднанні з психотерапією. Термін «консультування» більш прийнятний для роботи зі здоровими людьми. За відсутності єдиної теорії особистості існують різні концепції і форми консультування (психотерапії). Найбільший розвиток і визнання отримали три провідних напрями: психоаналітичне, когнітивно-поведінковий, гуманістичне.

Залежно від цілей інтервенції виділяють три види психотерапії:

- Підтримуюча психотерапія - орієнтується на підтримку наявних захисних сил і вироблення нових ефективних способів поведінки;
- Переучувати психотерапія - орієнтується на зміну поведінки;
- Особистісно-реконструктивна психотерапія - орієнтується на внутрішньоособистісні зміни через усвідомлення внутрішньопсихічних конфліктів

Форми психотерапії - групова, сімейна, індивідуальна, тривала чи короткострокова, директивна або недирективна, орієнтована на вирішення проблем або особистісні зміни.

### **3. Стратегії соціально-психологічного впливу при різних формах девіантної поведінки.**

Такі девіації як алкоголізм, наркоманія, психічні розлади, агресивну поведінку в сім'ї, бродяжництво вимагають, перш за все, організації різної соціальної допомоги: наркологічної, психологічної, відкриття кризових центрів, будинків для бездомних, організація безкоштовних обідів, працевлаштування, «телефони довіри». У той же час відносно злочинної поведінки потрібні заборонно-репресивні заходи.

Проблема соціального контролю сьогодні є актуальною проблемою в усьому світі. Загальна стратегія досить ясна: необхідне перенесення акценту з покарання на превенцію, тобто запобігання, профілактику. Превенція припускає вплив на причини девіантної поведінки, чинники, що сприяють йому.

Виділяють два рівні технологій соціального контролю: загальносоціальних і спеціальний (індивідуальний). Боротьба з соціальними відхиленнями на загальносоціальні рівні - один із напрямків соціальної політики держави. З впроваджуваних у практику технологій загальносоціального контролю можна назвати наступні: Технології, спрямовані на скорочення безробіття; технології, спрямовані на розширення доступу та законні способи досягнення успіху і просування по соціальних сходах; технології, спрямовані на заміщення або витіснення найбільш

небезпечних форм соціальної патології корисною діяльністю. Так, наприклад, якщо споживання алкоголю виконує певні соціальні функції, то, треба шукати альтернативні засоби і способи реалізації відповідних функцій (якщо алкоголь - для підняття настрою - треба знаходити і припускати що щось інше для підняття настрою). Це ж відноситься і вживання наркотиків. У зв'язку з цим важливе значення мають програми підтримки сім'ї та дітей, програми підтримки і допомоги тим, хто зловживає наркотиками і алкоголем, хто звільнився з місць позбавлення волі (це система заходів превентивного характеру). У числі технологій загальносоціального контролю - система заходів з надання допомоги особам девіантної поведінки (тобто це вже не профілактика, а що відбулися девіанти). Це - створення будинків-притулків тимчасового утримання для тих, у кого виникли конфлікти в сім'ї; збільшення числа товариств і груп взаємодопомоги, які сприяють позбавленню від алкогольної або наркотичної залежності («Анонімні алкоголіки», «Анонімні наркомани» і т.д.); Створення організацій і служб соціальної допомоги (наркологічної, суїцидологічної), служб реабілітації осіб, Що опинилися на узбіччі суспільства; розвиток мережі недержавних лікувально-профілактичних установ за профілями основних видів девіантності; вміють зменшення практичних можливостей для скоєння злочину (патрулювання, охорона, освітлення вулиць); надання допомоги жертвам злочинів (державна допомога, Моральна і матеріальна підтримка); розвиток системи психологічної допомоги злочинцям, яка повинна включати в себе сімейне консультування, використання механізмів психотерапії.

Спеціальні технології або технології спеціального (індивідуального) контролю - це заходи індивідуального впливу. Вони, в першу чергу, спираються на медичні та психологічні методи: лікування наркоманів і алкоголіків у відповідних клініках; психокорекція, психотерапія, індивідуальна робота з ресоціалізації засуджених у місцях позбавлення волі, психологічна допомога жертвам злочину, діяльність соціологічних служб з аналізу «груп ризику», аналізу роботи «телефонів довіри» і т.д. Це вже робота психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників.

Як правило, спочатку девіантна поведінка немотивована. Молода людина, як правило, хоче відповідати вимогам суспільства, але в силу соціальних умов невміння правильно визначити свої соціальні ролі, незнання способів соціальної адаптації, жебрацького рівня життя, він не може цього зробити. Допомога дитині з боку батьків, значущих дорослих, психологів, педагогів, соціальних працівників у розкритті особистісних можливостей, усвідомленні всіх проявів особистісного «Я», зняття настанов, що обмежують розвиток, дозволить дитині знайти своє місце в житті, зробити спілкування гуманнішим, навчити її жити в мирі й злагоді з собою та іншими, сформувати в дитини інтерес і прагнення вивчати всі грані власної особистості. Робити це треба не тільки закликами до цього (розповідь, бесіда, лекція), але й засобами практичної психології.

